

MUSTAFA KARAGÖZ, SÖZLÜKBİLİM VE TEFSİR TEHZİBÜ'L-LUGA

(ANKARA: ANKARA OKULU YAYINLARI, 2019)

AYŞE UZUN

Dr. Öğretim Üyesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Ankara
Asst. Prof., Dr. Ayşe Uzun, Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Department of
Tafsir, Ankara, Turkey
uznays@gmail.com
Orcid 0000-0002-5359-6827

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Types
Kitap Değerlendirmesi	Book Review
Geliş Tarihi	Received
13 Ağustos 2020	13 August 2020
Kabul Tarihi	Accepted
30 Eylül 2020	30 September 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2020	30 December 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December

ATIF/CITE AS:

Uzun, Ayşe, "Mustafa Karagöz, Sözlükbilim ve Tefsir Tehzîbü'l-Luga (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019)" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal Of Divinity Faculty Of Hitit University* 19/2 (December 2020), s. 1215-1220

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

Mustafa Karagöz, *Sözlükbilim ve Tefsir Tehzîbü'l-Luga* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019)¹

Abstract

The book titled *Lexicology and Tafsir Tahdhib al-Lugha* has been written focusing on al-Azhari's dictionary called Tahdhib al-Lugha, which is one of the top works of Arabic lexicographical studies. The author examines the dictionary, which contains rich tafsir material, in terms of tafsir discipline. The core of this research is the Ulum al-Qur'an and language studies. This study, which reveals the contributions of the early lexical heritage to tafsir, proves that the history of tafsir cannot be reduced only to sources directly related to tafsir.

Keywords: Tafsir, Lexicology, Dictionary, Tahdhib al-Lugha, Mustafa Karagöz

Öz

Sözlükbilim ve Tefsir Tehzîbü'l-Luga adlı kitap, Arapça sözlükçülük faaliyetlerinin zirve isimlerinden Ezherî'nin *Tehzîbü'l-Luga* adlı sözlüğü merkeze alınarak hazırlanmıştır. Zengin tefsir malzemesi barındıran bu sözlük, tefsir ilmi açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Bu incelemede Kur'an ilimleri ve dil ilimleri merkeze alınmıştır. Erken dönem sözlük mirasının tefsire katkılarını ortaya koyan bu çalışma, tefsir tarihinin sadece tefsirle doğrudan irtibatlı kaynaklara indirgenemeyeceğini kanıtlar.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Sözlükbilim, Sözlük, Tehzîbü'l-Luga, Mustafa Karagöz

Dilbilimsel tefsir alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Mustafa Karagöz'ün

¹ Bu tanıtım yazısının pürüzlerini gidermemede katkıda bulunan Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN'a, Dr. Öğretim Üyesi Peyman ÜNÜGÜR'e ve Arş. Gör. Ahmet Şehit TUNA'ya teşekkür ederim.

son araştırması yine dilin ve tefsirin kesişim noktalarından birine odaklanmak suretiyle geçmiş araştırmalarının istikametini daha hususî bir çerçeveye oturtuyor. Söz konusu çalışma, Arapça sözlük literatürünün önemli eserlerinden Ezherî'nin *Tehzîbü'l-Luga* adlı sözlüğünü merkeze alarak hazırlanmış. Bu sözlükte zikredilen ayet sayısının Kur'an'ın yaklaşık üçte birine tekabül etmesi ve zengin tefsir malzemesi barındırması gibi gerekçeler, bu çalışmanın hazırlanmasında temel ilham vericiler olmuş. Dolayısıyla başlangıç noktasını klasik Arap edebiyatının ana ürünlerinden biri sayılan sözlüğe dayandıran bu kitap, ana kurgusu ve muhtevası bakımından tefsir ilminin kapsamında değerlendirilebilir.

Kitabın organizasyonu, biyografik veriden başlayarak eser analiziyle devam ediyor. Bir nevi okuru, çalışmaya hazırlama görevi gören bu kısımların ardından kitabın ana konusunu teşkil eden bölümler sıralanıyor. Böylece kitabın omurgasını oluşturan Ezherî'nin *Tehzîbü'l-Luga* adlı sözlüğü detaylı bir şekilde inceleniyor. Bu biyografik ve bibliyografik incelemelerin yer aldığı ilk bölümler, Ezherî'nin yaşadığı dönemin özelliklerine, hayat hikâyesine, hocalarından öğrencilerine varıncaya kadar bağlı bulunduğu ilim halkasının zincirlerine odaklanıyor. Eşkiyavârî bir yapılanma olan Karamita'nın eylemlerinin Ezherî'nin serüvenini nasıl dönüştürdüğüne varıncaya kadar tafsilatlı bir biyografik veri inşasına girişiliyor. İlimlerin gelişimi ve eser telifi arasındaki bağlantıların Ezherî dolayımında kurulması, tek cümlede yüzeysel bir biçimde anlatılabilecek bilgilerin tek tek işlendiğini gösteriyor. Bu tarz detaylı biyografik veri aktarımıyla okur ilerleyen bölümlere hazırlanıyor.

Müellifin detaylı tanıtımının akabinde, *Tehzîbü'l-Luga* adlı meşhur sözlüğünün ekseninde bir yazı örgüsü geliyor. Sözlüğün hazırlanış gayesi, muhtevası, sistemi ve kendinden sonraki sözlük yazımına etkisi gibi konular, başta sözlüğün mukaddimesindeki verilerden yararlanarak bir bütünlük içinde sunuluyor. Kitabın ilk iki bölümünü oluşturan ve didaktik vafa sahip bu kısımlar, kemiyet olarak kitabın üçte birine tekabül ediyor. Burada aktarılan bilgiler, Ezherî ve sözlüğü üzerine derinlikli bilgisi olmayan okurlar için oldukça işlevsel ve derli toplu bir muhteva ortaya koyuyor.

Tehzîbü'l-Luga adlı sözlüğün Kur'an ilimleri açısından incelenmeye değer olduğunu kanıtlamaya yönelik ilk iki bölümdeki satırlar, kitabın manevî girişi sayılabilir. Bu giriş fasıyla okurun ikna edildiği düşünülmüş olacak ki bunu takiben gelen bölümde, sözlükte garîbü'l-Kur'an, muhkem-müteşabih, hurûfu'l-Mukattaa, müşkilü'l-Kur'an, emsâlü'l-Kur'an, esbâbü'n-nüzûl ve vakf-ibtidâ gibi Kur'an ilimlerine dair bilgiler tahlil edilir. Bu ilimlerin sıra-

lanışında dille alakalı ilimlerden tarihle alakalı ilimlere doğru bir seyir izlenmiştir. Ancak ağırlık, dille irtibatlı ilimlerde. Son olarak *Tehzîbü'l-Luga* bağlamında dilbilim-tefsir ilişkisi kısmında üç ana başlıkta bahsi geçen ilişki irdelenir. Bunlar sırasıyla; sarf-iştikak, nahiv ve anlambilim başlıklarıdır.

Kitabın içeriğine dair bu özetten anlaşılacağı üzere, yazar kitabını oluştururken öncelikle konuya tarihî arka plan sağlaması amacıyla, *Tehzîbü'l-Luga* özelinde sözlük yazımı meselesine eğilir. Sonra sözlük yazımı faaliyetinin Kur'an ilimleriyle irtibatını teknik boyutuyla analiz eder. Akabinde bu teknik boyutun bir derece daha işçilik gerektiren kısmını, dil felsefesi üst başlığı altında toplanabilecek malzemeyi örnekler eşliğinde yoğun bir incelemeye tabi tutar. Öyleyse kitabın muhtevasının tasnifinde basitten girifte doğru uzanan bir kurgu olduğunu söylemekte bir beis olmasa gerek.

Kitap tanıtım yazılarının ana vazifesinin, kitap içeriğini bölüm bölüm özetlemek olmadığı düşüncesine tutunacak olursam, bu kitabı benzerlerinden ayıran dikkat çekici noktalara temas etmenin daha verimli olacağını iddia edebilirim. Buna binaen, manevi giriş olarak adlandırdığım ilk iki bölümde dikkat çeken bazı hususları vurgulamalıyım. Karagöz, biyografik ve bibliyografik incelemeyi yaparken müellifin ve eserin zamansal ve mekânsal kesitte nereye düştüğünü belirleme hususunda titiz davranıyor. Mesela Ezherî'nin tasavvufî dönemlendirmede sufilere üçüncü tabakasına düştüğünü açıklarken, yazarı-eseri kronolojik bağlamda oturtacağı yeri nokta atışı tespit etmeye çalışıyor. Yazar bu ilmî duruşuyla, tarihlendirmede savruk, özensiz ve kolaycı bir tutumdan kaçınarak erken dönem tabakât literatürünü kuşatıcı ve detaycı bir nazarla ele aldığını gösteriyor. Takdire şayan hususlardan biri de yazarın Ezherî'nin yaşadığı kültürel ortamdan bahisle ilahiyat araştırmalarında yerleşik çizgi dışına çıkan bir başlık oluşturmasıdır: "Kütüphaneler". Bu başlık altında Ezherî'nin yaşadığı çağda kütüphane ve kitap kültürü aktarılır. Karagöz'ün tarihe ve kültüre dair bu teması Ezherî'nin sözlüğünün durduğu yeri göstermek bakımından oldukça anlamlıdır. Kütüphane başlığı doğrultusunda kitapların imhası gibi dönemin acı hadiselerini de aktarması, yazarın tarihe yaklaşımının güzelleme edebiyatından uzak olduğunu ve tarihsel gerçeklikleri bir bütün halinde değerlendirmeye meyyal olduğunu ihsas ettiriyor. Tarihe dair ilgi, başka bağlamlarda da tezahür ediyor. Mesela yazar Ezherî'nin esir düştüğü yerin adının "Habur" mu yoksa "Hebîr" mi olduğu sorusundan hareketle sorunlu bulduğu meselelerin üstüne gidiyor. Bahsi geçen mekânın günümüz coğrafyasında konumlandırılması için sarf ettiği çaba, onun konuya merakına ve ilgisine delaleti yanında bilimsel hassasiyetine de işaret ediyor.

Kitapta kullanılan Türkçenin akıcılığını da vurgulamakta yarar var. Zira eserin büyük ölçüde İngilizce-Arapça gibi dillere dayalı kaynaklardan hazırlanmış göz önünde bulundurulursa, bu tür teknik metinlerde tercüme esintisinin neredeyse kaçınılmaz bir durum olduğu düşünülebilir. Ancak *Sözlükbilim ve Tefsir* kitabının “esnafa kepenk kapattırmak” gibi ifadelerine bakıldığında, dil kullanımının güzel Türkçenin gölgesi altında şekillendiği anlaşılır. Kur’ân’daki deyimsel ifadelerin Türkçeye aktarımındaki anlamsızlıklardan bahisle de yazar aynı meseleye vurgu yapar. Türkçeye yapılan aktarımlardaki ifade bozukluğunun ardında yatan sebep olarak Arapçadaki deyimsel ifadeleri kavrayacak dil birikiminden yoksunluğa işaret eder. Deyimsel ifadelerin doğru tefsir edilmesinde erken dönem meâni’l-Kur’ân ve garîbü’l-Kur’ân kaynaklarına müracaatın önemine işaret ederken bu kaynakların sağladığı veriyi Ezherî’nin sözlüğündeki bilgilerle de takviye eder. Örneğin Saffât 88. ayetteki *فَتَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ* deyimsel cümleciliğinin “düşündü, tefekkür etti” anlamına geldiğinde tereddüt etmez. Dolayısıyla meallerde bu ifadenin “yıldızlara göz attı” şeklinde yanlış Türkçeleştirildiğine dikkat çeker. Hicrî dördüncü asra ait bu Arapça sözlükteki tefsir malzemesinin analiz edildiği *Sözlükbilim ve Tefsir* adlı çalışmada zaman zaman meallerle bu şekilde irtibatın kurulması okurların kitaplara yönelik pratik ve acil beklentilerini karşılayacak keyfiyettir. Dilsel olguların tefsir zemininde ve *Tehzîbü’l-Luga* özelinde incelendiği bu çalışma, meallerdeki hatalı anlam takdirlerini Ezherî’nin izahlarının dikkate alınmamasının getirdiği isabetsiz yorumlar olarak görür. Bu bakışta, Kur’ân’ın anlaşılmasında dil temelli sorunları aşabilmek için *Tehzîbü’l-Luga*’daki tefsir birikimine yaslanmak gerektiğine dair bir telmih vardır.

Tehzîbü’l-Luga’nın tefsir kaynaklarına etkilerini incelediği kısımda, yazarın oluşturduğu tablolar, sözlüğün kronolojik etki tarihini net bir şekilde ortaya koymasına vesile olduğu gibi okur açısından da kolaylık sunmaktadır. Öte yandan Ezherî’nin açıklamalarının izini sürmek suretiyle Karagöz, mukayeseli bir çalışma ortaya koymuştur. Bir bakıma yazarın *Tehzîb* öncesinde yazılan ve Ezherî’ye kaynaklık eden eserlerin sağlamasını yaptığı söylenebilir. Dolayısıyla *Tehzîb*’e etki edenler ve *Tehzîb*’in etkiledikleri şeklinde sınıflandırılacak kategoriler çalışmanın ufkuna dâhildir.

Karagöz’ün *Tehzîbü’l-Luga*’da görülen anlam değişmelerini izah ederken bazı Kur’ân kelimelerinin meallere yansıyan anlamlarını gündeme getirerek bunların sözlük ve tefsirde aktarımlarla uyum sağlamadığına dikkat çekmesi önemlidir. Yazar mealler gibi kullanışlı araçlarla okurun dikkatini beslemektedir.

Karagöz'ün ihmal ettiği noktalar da vardır. Nitekim tefsir ilmiyle irtibatlı olabilecek kıraate ve fikhî tefsire dair sözlükteki veriler, bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Muhtemelen yazarın bunları ilerleyen zamanlarda müstakil bir çalışma olarak neşretme fikri, söz konusu konuların kitaba alınmamasında etkili olmuştur.

Zanaat, yani işçilik yönü ağır basan bir üslup ve yaklaşımın tercih edildiği kitapta örnekler üzerinden meselelerin izah edilmesi, mevzunun teorik boyutunun ihmal edildiği anlamına gelmez. Aksine, teorinin üzerine inşa edilen örnekler, ele alınan meseleleri somutlaştırmada yardımcı olmuştur. Ayrıca yazarın, metni sorular üzerinden ilerletmesi de kitaba akıcılık katmıştır.

Kitabın tefsir tarihi çalışmalarına sağladığı en büyük katkı, tefsir tarihinin sadece tefsirle doğrudan bağlantılı kaynaklara indirgenemeyeceği yönündeki tespittir. Kitabın âdeta bu tespiti ispat çabasına girişmesi bile başlı başına büyük bir kazanımdır. Ayrıca Karagöz'ün bu kitabı, Türkçe literatürde tefsir-sözlük ilişkisini ele alan ilk eser olması bakımından da önem arz ediyor.